

Slavica Maksić¹

Jelena Pavlović

Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

UDK: 37.036

ISBN: 978-86-7372-227-6, 21 (2016), p.235-244

Originalan naučni rad

KREATIVNI PROCES I DIZAJNIRANJE PODRŽAVAJUĆE DIDAKTIČKE KULTURE U VRTIĆU I U ŠKOLI²

Apstrakt: Uverenja vaspitača i nastavnika o manifestacijama kreativnosti od velikog su značaja za tretman dečije kreativnosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama. U radu se saopštavaju rezultati ispitivanja uverenja vaspitača i nastavnika o tome kako se ispoljava kreativnost u detinjstvu i mladosti. Upoređivanje uverenja vaspitača iz predškolskih ustanova, nastavnika osnovne i nastavnika srednje škole ukazalo je da su sve tri grupe ispitanika najčešće opažale manifestovanje kreativnosti na uzrastu sa kojim rade kao kreativni proces. Analiza sadržaja odgovora ukazala je na očekivane razlike u polju ispoljavanja kreativnosti: na predškolskom uzrastu to je spontana ili vođena igra, a u osnovnoj i srednjoj školi to su učenje i druženje sa vršnjacima. Bez obzira na uzrast, kreativni proces je uvek bio povezan sa inicijativom pojedinca da pokrene aktivnost, samostalnim i originalnim radom, i ispoljavanjem i razvojem ličnog stila u mišljenju i ponašanju. Zaključeno je da su dobijeni nalazi ukazali na razvojno viđenje kreativnosti, ali u isto vreme idu u prilog uverenju da je suština kreativnosti istovetna od najranijeg uzrasta do odraslog doba. U završnom delu rada diskutovane su pedagoške implikacije nalaza izvedenog istraživanja za dizajniranje didaktičke kulture koja bi podržala kreativnost dece i učenika.

Cljučne reči: nastavnici, verovanja, manifestacije kreativnosti, kreativni proces, didaktička kultura.

Uvod

Kako planirati i projektovati vaspitne i obrazovne aktivnosti koje bi podržale kreativnost dece i učenika u vaspitno-obrazovnim ustanovama je pitanje kojim su se bavili, i još uvek se bave, brojni istraživači (Gojkov, 2008; Maksić, 2006; Zeigler & Phillipson, 2011). Predmet proučavanja bili su unutrašnji i spoljašnji faktori, njihovi međusobni odnosi i uticaji, pa i faktor sreće. Rezultati sprovedenih istraživanja ukazali su na veliki broj varijabli i uslova koji moraju biti uzeti u obzir, kao i neizvesnost konačnog rezultata ili dometa koji je uvek individualan. Doprinos vaspitno-obrazovnih ustanova ispoljavanju i razvoju kreativnosti zavisi, najpre, od znanja i umenja koja vaspitači i nastavnici imaju u ovoj oblasti. Gde će biti viđene „jake“ strane deteta i kakav će tretman ti kapaciteti dobiti zavisi i od uverenja i stavova vaspitača i nastavnika o tome šta su talenti i

¹ smaksic@ipi.ac.rs

² *Napomena:* Članak predstavlja rezultat rada na projektima „Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije“ (br. 47008) i „Od podsticanja inicijative, saradnje i kreativnosti u obrazovanju do novih uloga i identiteta u društvu“ (br. 179034), čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2011–2015).

kreativnost, kako se manifestuju i kako se mogu podržati (Aljughaiman & Mowrer-Reynolds, 2005; Andiliou & Murphy, 2010). Ovi stavovi i uverenja nazivaju se implicitne teorije (Runco, 1999).

Ispitivanje implicitnih uverenja i stavova o kreativnosti započeta su na uzorku istraživača koji su se bavili proučavanjem obrazovanja (Maksić & Pavlović, 2009; 2011). Utvrđeno je da su istraživači najčešće opisivali kreativnost kao originalnost, novinu i različitost. Kreativna ličnost je definisana preko divergentnog mišljenja i imaginacije, otvorenosti i hrabrosti da se rizikuje, motivisanosti, nezavisnosti i individualnosti. Manifestacije kreativnosti na različitim uzrastima uključivale su karakteristike i ponašanja koja su se ispoljavala na svim uzrastima, ali je njihova zastupljenost bila različita. Dominantna ispoljavanja kreativnosti na predškolskom uzrastu bila su radoznalost i mašta, a na osnovnoškolskom uzrastu interesovanja. Na srednjoškolskom uzrastu radilo se najčešće o eksperimentaciji i traganju za ličnim izrazom, a u periodu studiranja o ovladavanju oblašću i razvijanju nezavisnosti u mišljenju i delanju. U periodu posle studiranja, dominantne manifestacije kreativnosti bile su kreativni doprinosi i inicijativa.

Usledilo je više istraživanja sa zaposlenima iz predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola, u kojima su ispitivana njihova uverenja o prirodi i manifestacijama kreativnosti, kao i uverenja o mogućim doprinosima vrtića, osnovne i srednje škole ispoljavanju i razvoju kreativnosti dece i učenika (Bodroža, Maksić & Pavlović, 2013; Maksić & Pavlović, 2015; Pavlović & Maksić, 2014a, 2014b; Pavlović, Maksić & Bodroža, 2013). Prikupljeni podaci ukazivali da su vaspitači i nastavnici najčešće opažali manifestovanje kreativnosti na uzrastu sa kojim rade kao kreativni proces (Maksić, 2013; Maksić & Pavlović, 2015; Pavlović, 2013). Ovo je bio razlog zbog kojeg su odgovori u kojima je kreativnost viđena kao kreativni proces viđeni kao materijal vredan daljeg ispitivanja. Interesovalo nas je da li se mogu sačiniti profili kreativnog procesa u formativnom periodu, kada se dešava proces odrastanja, učenja i sazrevanja.

Uverenja i stavovi vaspitača i nastavnika o talentima, kreativnosti i drugim bitnim pitanjima o razvoju i učenju učestvuju u stvaranju kulture vaspitno-obrazovne ustanove. U literaturi nalazimo definiciju školske kulture koja obuhvata skup shvatanja i verovanja svih aktera koji učestvuju u vaspitno-obrazovnom procesu o smislu i zadacima date ustanove, kao i o sopstvenoj ulozi u ostvarivanju tih zadataka (Markić, 2014). Poseban aspekt školske kulture predstavlja didaktička kultura koja se odnosi na vrednosti, uverenja i stavove nosilaca nastavnog procesa o subjektima i pojedinim segmentima nastave. Didaktika se, u principu, povezuje sa nastavom, kao disciplina koja proučava suštinske probleme obrazovanja i vaspitanja putem nastave i učenja (Trnavac & Đorđević, 2013). Šire određenje tretira didaktiku kao pedagošku nauku koja se bavi teorijom vaspitno-obrazovnog procesa (Bognar & Matijević, 2002). Opredeljujemo se za šire određenje didaktike koje nam omogućava da govorimo o didaktičkoj kulturi škole i vrtića.

Predmet interesovanja u ovom radu bila su uverenja i stavovi vaspitača i nastavnika o manifestacijama kreativnosti i njihova veza sa didaktičkom kulturom ustanove u kojoj rade. Ispitivanje uverenja vaspitača i nastavnika o ispoljavanju kreativnosti kao kreativnom procesu na predškolskom, osnovnoškolskom i

srednjoškolskom uzrastu, kao i doprinosu predškolske ustanove, osnovne škole i srednje škole, razvoju kreativnosti dece i učenika, imalo je za cilj bolje razumevanje uverenja glavnih aktera vaspitno-obrazovnog procesa o uzrasnim manifestacijama kreativnosti i razvoju kreativnosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Poseban cilj bilo je korišćenje podataka prikupljenih u istraživanju uverenja o manifestacijama kreativnosti u neposrednom vaspitno-obrazovnom radu u vrtiću i školi. Interesovalo nas je da li se podaci dobijeni u istraživanju mogu upotrebiti u stvaranju didaktičke kulture koja bi podržala kreativnost.

Metod

Uzorak. – Ispitivanjem su obuhvaćeni vaspitači iz predškolskih ustanova (N=116), nastavnici osnovne (N= 244) i nastavnici srednje škole (N=261) iz više mesta u Srbiji. Uzorak je prigodan i čine ga učesnici stručnog usavršavanja u oblasti upravljanja vaspitnom grupom ili razredom koje je preporučilo Ministarstvo prosvete RS³. Osnovni podaci o uzorcima dati u tabeli 1.

Tabela 1: Struktura uzorka po polu, uzrastu i dužini radnog staža

Vaspitno-obrazovna institucija	Ženski pol (%)	Prosečna starost (godine)	Prosečna dužina radnog staža (godine)
Vrtić	98,2	37,4	12,3
Osnovna škola	79,7	42,2	14,6
Srednja škola	74,6	43,9	17,1

U sva tri uzorka ušli su predstavnici svih stručnih profila koji rade s decom (u vrtiću: medicinske sestre i vaspitači; u osnovnoj školi: učitelji i nastavnici; u srednjoj školi: nastavnici opštih i stručnih škola). Pored vaspitnog i nastavnog osoblja, bili su obuhvaćeni predstavnici stručnih službi (predškolski i školski pedagozi i psiholozi), kao i predstavnici školske uprave, kao što su direktori i njihovi zamenici (što sve ukupno čini manje od 5 % ispitanika po uzorku).

Instrument. – Ispitivanje je izvedeno pomoću Upitnika o implicitnim teorijama kreativnosti koji je razvila prva autorka članka. U ovom radu analiziraju se odgovori na pitanja otvorenog tipa koja su se odnosila na manifestovanje kreativnosti na predškolskom uzrastu, na osnovnoškolskom uzrastu i na srednjoškolskom uzrastu.

Obrada podataka. – Odgovori na pitanja o manifestacijama kreativnosti razvrstani su na osnovu modela 4P (Rhodes, 1961) u četiri kategorije: kreativna osoba, kreativni proces, kreativni produkt i kreativna sredina. Pregled literature novijeg datuma ukazuje da se kategorije koje čine sadržaj modela 4P još uvek koriste kao pogodan okvir za sistematizovanje istraživanja u ovoj oblasti i njihovih rezultata (Richards, 1999). Prema ovom izvoru, kreativna osoba ima određene

³ Anketa je sprovedena kao usmeravajuća aktivnost pre obrade teme „Kreativnost i problemi u ponašanju učenika”, koju je realizovala prva autorka ovoga rad u periodu 2010–2013.

sposobnosti, kognitivne stilove, afektivne i motivacione obrasce, namere, stavove i vrednosti koji podržavaju kreativnu produkciju. Kreativni proces se odnosi na mišljenje, izražavanje, doživljavanje i usmeravanje ponašanja radi stvaranja originalnih proizvoda i proizvoda koji mogu biti korisni. Kreativni proizvod predstavlja rezultat kreativnog rada i može biti skup ideja, rešenje problema, naučno ili umetničko delo ili inovacija. Kreativna sredina je sve ono izvan osobe koja stvara, a što joj pomaže da stvori kreativno delo.

Za potrebe ovoga rada izdvojeni su samo oni odgovori vaspitača i nastavnika o manifestacijama kreativnosti na uzrastu sa kojim rade, u kojima je kreativnost viđena kao kreativni proces. Sprovedena je analiza sadržaja tih odgovora, uz traganje za ključnim rečima i deskriptorima (Braun & Clarke, 2006; Denzin & Lincoln, 2005).

Rezultati i diskusija

Odgovori vaspitača iz predškolskih ustanova, nastavnika osnovne škole i nastavnika srednje škole u kojima je manifestovanje kreativnosti na predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom uzrastu viđeno kao kreativni proces, sadrže opise kreativnog mišljenja, kreativnog izražavanja i kreativnog ponašanja koji vode, svaki od njih ili svi zajedno, ka stvaranju kreativnog proizvoda. Kreativni proces se najčešće odvija i zapaža u igri (predškolski uzrast) i školskom radu (osnovnoškolski i srednjoškolski uzrast). Analiza sadržaja odgovora otkrila je sledeće ključne reči i deskriptore kreativnog procesa od predškolskog do srednjoškolskog uzrasta: samostalnost, interesovanja, lični stil, originalnu i korisnu produkciju i iniciranje aktivnosti. Primeri odgovora za sve tri grupe ispitanika sa ključnim rečima i deskriptorima dati su u tabelama 2, 3 i 4.

Tabela 2: Primeri odgovora vaspitača o ispoljavanju kreativnosti na predškolskom uzrastu kao kreativnom procesu

Kreativnost se manifestuje na predškolskom uzrastu u igri	Ključne reči i deskriptori
1) Sopstvene igre, [mape, šeme, samostalno izrađene igračke]. 2) Upuštanjem u kreativna stvaranja, bez detaljnih uputstava odraslih, ushićenost u isprobavanju novih tehnika i aktivnosti, isprobavanjem i nekih naizgled zabranjenih stvari.	Samostalnost i interesovanja
3) Kreativnost se ispoljava kroz stil življenja. [Kroz likovne radove], sloboda u muzičkom izražavanju, kroz pokret... 4) Dramske improvizacije, likovni izraz.	Lični stil
5) Kroz originalnost koja se ogleda u dečijim (samostalnim) [radovima i] aktivnostima, likovnim, muzičkim, npr. plesnim, dramskim i sl. 6) Kad dete samo sebi smisli igru, npr. koristi predmete koji inače nisu za igru kao svoje igračke.	Originalne i korisne aktivnosti

<p>7) Kreativno dete je često samo u aktivnostima ili se nametne u igri kao voda, zbog inicijacije ideja kojima raspolaže. 8) Igre u kojima se isprobava samoinicijativa, inicijativa, mogućnost slobodnog odabira, raznovrsnost ponuđenih mogućnosti u izražavanju.</p>	<p>Inicijativa</p>
--	--------------------

Na osnovu odgovora vaspitača o manifestacijama kreativnosti, možemo reći da se kreativnost na predškolskom uzrastu pojavljuje kao kreativni proces u igri. Kreativno razmišljanje i delanje predškolskog deteta uključuje sledeća ponašanja: iniciranje aktivnosti; interesovanje za predmete, pojave i stvari, njihov sastav i upotrebu; vođenje i osmišljavanje igre (na primer, određivanje pravila igre); uočavanje nepoznatih predmeta i događaja i upoznavanje sa njima; isprobavanje i stvaranje novih proizvoda, kao što je pravljenje sopstvenih igraćaka; samostalna igra.

Tabela 3: Primeri odgovora nastavnika osnovne škole o ispoljavanju kreativnosti na osnovnoškolskom uzrastu kao kreativnom procesu

Kreativnost se manifestuje na osnovnoškolskom uzrastu u školskom radu	Ključne reči i deskriptori
<p>1) Ispoljavanje interesovanja ka nekim predmetima. 2) Kroz učenje, igru, pronalaženje oblasti koje ih zanimaju.</p>	<p>Samostalnost i interesovanja</p>
<p>3) Kroz pristup radu, načinu izražavanja sebe i unošenje svog načina rada u školi. 4) Način izražavanja, razumevanje i korišćenje informacija.</p>	<p>Lični stil</p>
<p>5)...traženje rešenja na originalan način. 6) Kroz razne vidove umetnosti i rešavanje postavljenih problemskih zadataka.</p>	<p>Originalne i korisne aktivnosti</p>
<p>7) Učestvovanje u sekcijama i na takmičenjima. 8) Kroz razne sekcije, učestvuje u školskim i vanškolskim aktivnostima, saradnja sa drugom decom.</p>	<p>Inicijativa</p>

Nastavnici osnovne škole opisuju kreativnost na osnovnoškolskom uzrastu kao kreativni proces koji se odvija kroz školski rad, u rešavanju zadataka i odnosima sa vršnjacima. Kreativni proces u osnovnoj školi obuhvata aktivno traganje za oblašću u kojoj će se kreativnost ispoljiti; učešće u brojnim nastavnim i vannastavnim aktivnostima; ispoljavanje i razvijanje ličnog stila u učenju, rešavanju školskih zadataka, ali i oblačenju, slaganju boja; originalnost u rešavanju zadataka, aktivnosti traganja za upotrebljivim rešenjima.

Tabela 4: Primeri odgovora nastavnika srednje škole o ispoljavanju kreativnosti na srednjoškolskom uzrastu kao kreativnom procesu

Kreativnost se manifestuje na srednjoškolskom uzrastu u učenju i druženju	Ključne reči i deskriptori
1) Individualne aktivnosti (sport, umetnost, takmičenja). 2) Formiranjem sopstvenih stavova u vezi sa određenim pitanjima.	Samostalnost i interesovanja
3) Ponašanje na času, zainteresovanost za tuđe probleme i kroz vannastavne aktivnosti. 4) Originalnost u ponašanju, oblačenju, razmišljanju; [spособnost sagledavanja iste situacije na različite načine]; različiti načini pristupa gradivu; različiti načini učenja gradiva.	Lični stil
5) Rešavanje nestandardnih zadataka. 6) Kroz slobodne aktivnosti, odnos sa drugima, pristup učenju.	Originalne i korisne aktivnosti
7) Istraživanja. 8) Učestvovanjem, konkretno dodatna nastava u onoj oblasti u kojoj je najviše kreativnosti.	Inicijativa

Nastavnici srednje škole vide kreativnost učenika na srednjoškolskom nivou kao kreativni proces slično kao i nastavnici osnovne škole, kroz rešavanje školskih zadataka i druženje. Kreativni proces u srednjoj školi obuhvata: lično angažovanje učenika u nalaženju oblasti interesovanja i istrajavanje u aktivnostima koje su relevantne za oblast i kreativnu produkciju; proširivanje znanja koja traži kreativna produkcija u školskim i vanškolskim aktivnostima; istraživanje i rešavanje nestandardnih zadataka koje uključuje davanje originalnih i upotrebljivih rešenja; razvijanje ličnog stila u mišljenju i delanju u školi i van škole.

Diskusija rezultata

U celini, rezultati dobijeni u ispitivanju uverenja vaspitača i nastavnika ukazali su da se kreativnost ispoljava kao proces koji odlikuju iniciranje aktivnosti, samostalan rad, razvijanje ličnog stila u mišljenju i delanju, i originalna i korisna produkcija. Vaspitači i nastavnici koji su učestvovali u našem istraživanju, slično istraživačima i naučnicima, određuju manifestovanje kreativnosti (Maksić & Pavlović, 2011; Pavlović, Maksić & Bodroža, 2013). Nalazi ovog istraživanja saglasni su sa rezultatima niza istraživanja uverenja o kreativnosti koja su izvedena u drugim zemljama. Definisane kreativnosti koje govori o njenoj prirodi predstavlja jednu od tri glavne komponente u okviru proučavanja implicitnih teorija kreativnosti (Andiliou & Murphy, 2010). Pregled studija koje su sačinili isti autori otkriva da se nastavnička verovanja o prirodi kreativnosti odnose na njenu distribuciju, ispoljavanje u toku života, domen i kontekst na koji se referiše.

Kako uspostaviti didaktičku kulturu u vrtiću i školi koja će podržati kreativnost dece i učenika? Kako se mogu upotrebiti podaci o uverenjima vaspitača i nastavnika u vezi sa manifestacijama kreativnosti kao kreativnog procesa na

predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom uzrastu? Kreativnost se, na svim posmatranim uzrastima, u odgovorima vaspitača i nastavnika, povezuje sa inicijativom deteta i učenika da pokrene aktivnost, mogućnošću slobodnog odabira i raznovrsnošću ponuđenih mogućnosti u izražavanju. Radi se o ispoljavanju radoznalosti i razvoju motivacije, otkrivanju i upoznavanju sa predmetom za koji će se vezati interesovanja, definisanju i razvoju interesovanja, isprobavanju novih tehnika, upuštanjem u kreativna stvaranja, većoj aktivnosti u odnosu na drugu decu, širem angažovanju od obaveznog, fokusiranju pažnje na predmet interesovanja i rad na zadovoljavanju postojećih interesovanja.

Aspekti manifestovanja kreativnosti na koja ukazuju rezultati opisanog istraživanja mogu se povezati sa principima, metodama, tehnikama i strategijama na kojima bi se zasnivale podsticajne vaspitno-obrazovne aktivnosti u vaspitnim i obrazovnim institucijama (Bognar & Matijević, 2002; Trnavac & Đorđević, 2013). Podsticajne aktivnosti su one u kojima deca i učenici imaju mogućnost da iniciraju aktivnost, da rade i uče samostalno, da izražavaju lični stil u rešavanju zadataka i da daju odgovore i rešenja na postavljene probleme koji su novi i upotrebljivi. Uslovi za podsticajne aktivnosti odnose se na prilike da deca i učenici započnu upoznavanje oblasti i proces učenja postavljanjem pitanja ili manipulacijom predmeta o kome uče; prilike za samostalan rad; prilike da rešava zadatak na svoj način (da ne moraju da ponavljaju ono što je rekao ili uradio vaspitač ili nastavnik); prilike da daje svoja rešenja koja su nova ali ne moraju biti ispravna i tačna, i da daje upotrebljiva rešenja problema na kome se radi. Pitanje koje će zaokupljati pažnju budućih istraživača odnosi se na to kako stvoriti i razvijati didaktičku kulturu koja bi u većoj meri podržala kreativnost u vaspitno-obrazovnoj ustanovi.

U kakvom su odnosu uverenja vaspitača i nastavnika o manifestovanju kreativnosti sa razvijajućim vaspitno-obrazovnim aktivnostima koje podržavaju kreativnost? Razvojno viđenje kreativnosti saglasno je sa uverenjem o dominantnoj ulozi vaspitno-obrazovnih aktivnosti i nastave u okviru doprinosa kojima vrtić i škola mogu podržati kreativnost (ili u okviru kapaciteta vrtića i škole da podrže razvoj kreativnosti), na koje ukazuju rezultati naših ranijih istraživanja. Zaposleni u predškolskim ustanovama najčešće su videli mogućnosti za podsticanje kreativnosti kroz usmerene i slobodne aktivnosti, prepoznavanje i usmeravanje kreativnih potencijala i stvaranje kreativne klime (Pavlović & Maksić, 2014a). Najčešći odgovori nastavnika i drugih zaposlenih u osnovnim i srednjim školama na pitanje o tome kako škola može doprineti razvoju kreativnosti su podsticajne nastavne aktivnosti (Maksić & Pavlović, 2013; 2015; Pavlović & Maksić, 2014b).

Da li su uverenja vaspitača i nastavnika o procesnoj prirodi kreativnosti koja traži podršku i ranom ispoljavanju jasno definisanih aspekata kreativnosti međusobno nesaglasni? Šta znači to da se isti elementi javljaju u različitim aktivnostima dece od predškolskog uzrasta do odraslog doba? Ako su elementi kreativnosti, kao što su inicijativa, samostalnost i originalnost, prisutni od najranijih uzrasta, postavlja se pitanje na šta se može uticati u procesu razvoja kreativnosti ili kakva didaktička kultura bi bila primerena? Da li se samostalnost razvija tako što je dete u predškolskom uzrastu samostalno u igri, a zatim u osnovnoj školi može samostalno da uči i radi domaće zadatke bez tuđe pomoći? Da li je podrška

samostalnosti deteta neophodna ili bi ono bilo samostalno i da ga na to ne podstičemo? Šta je primarni zadatak vaspitača i nastavnika, čemu oni uče decu i svoje učenike, ili gde je realno mesto kreativnosti među ciljevima na čijem ostvarivanju rade?

Možemo da zaključimo da istraživanje ukazuje da vaspitači i nastavnici dobro znaju šta su manifestacije kreativnosti, ali da ih treba ohrabriti da se njima bave (Gojkov, 2008). Vaspitači i nastavnici opažaju manifestovanje kreativnosti saglasno aktuelnim naučnim teorijama: procesno viđenje kreativnosti otvara prostor za podsticanje kreativnosti u kojoj oni imaju značajnu ulogu. Ilustracije radi, osvrnućemo se na ulogu i značenje samostalnosti u kreativnosti. Kreativnost se manifestuje kao samostalna igra, učenje i rešavanje zadataka. Ako je dete spremno i sposobno da se samostalno igra ili da samostalno uči, vaspitač/ nastavnik na osnovu toga može pretpostaviti da je kreativno ili da ima kreativni kapacitet. Paralelni pristup, ali iz druge perspektive, bio bi organizovanje i izvođenje vaspitno-obrazovnih aktivnosti koje pretpostavljaju i obezbeđuju samostalnu igru i samostalno učenje deci i učenicima, a što čini didaktičku kulturu koja podržava kreativnost. Na ovaj način dolazimo do indikatora kreativnosti koji mogu biti od pomoći kod uočavanja kreativnosti. U isto vreme, dobili smo didaktičke smernice koji podržavaju kreativnost.

Zaključak

Analiza uverenja vaspitača i nastavnika o manifestacijama kreativnosti kao kreativnom procesu ukazala je da se ispoljavanje kreativnosti na predškolskom uzrastu smešta u spontanu ili vođenu igru, a u osnovnoj i srednjoj školi u učenje i druženje sa vršnjacima. Bez obzira na uzrast, kreativni proces je na predškolskom, osnovnoškolskim i srednjoškolskom uzrastu povezan sa inicijativom deteta/učenika da pokrene aktivnost, samostalnim i originalnim radom, kao i ispoljavanjem i razvojem ličnog stila u mišljenju i ponašanju. Dominacija procesnog viđenja kreativnosti i smeštanja doprinosa vaspitno-obrazovne ustanove u vaspitno-obrazovne aktivnosti u odgovorima vaspitača i nastavnika podržavaju značaj uloge vaspitača i nastavnika u podsticanju kreativnosti dece i učenika sa kojima rade. Aspekti kreativnosti koji su prisutni u manifestacijama mogu postati indikatori na osnovu kojih se uočava i prepoznaje kreativni potencijal u praksi.

Zaključeno je da su dobijeni nalazi ukazali na razvojno viđenje kreativnosti, ali u isto vreme idu u prilog uverenju da je kreativnost fenomen čija je suština istovetna od najranijeg uzrasta do odraslog doba. Pedagoške implikacije nalaza izvedenog istraživanja mogu biti od koristi u razvijanju didaktičke kulture koja bi podržala kreativnost dece i učenika u detinjstvu i mladosti. Kako preći put od uverenja o manifestacijama kreativnosti do didaktičke kulture koja će podržati kreativnost je tema koja će još dugo okupirati vaspitače i nastavnike. Manifestacije kreativnosti mogu biti pretočene u principe, strategije i tehnike čije poštovanje vodi ka didaktičkoj kulturi koja podržava kreativnost. Šta je primarni zadatak vaspitača i nastavnika? Da li su oni realizatori predviđenog i preporučenog vaspitno-

-obrazovnog plana i programa u vrtiću i školi ili nešto više od toga? Kako da vaspitači i nastavnici budu kreativniji u svom radu?

Korišćena literatura:

- Aljughaiman, A. & Mowrer-Reynolds, E. (2005). Teachers' conceptions of creativity and creative students. *Journal of Creative Behavior*, 39, 17–34.
- Andiliou, A. & Murphy, P. K., (2010). Examining variations among researchers' and teachers' conceptualizations of creativity: A review and synthesis of contemporary research. *Educational Research Review*, 5, 201–219.
- Bodroža, B., Maksić, S. & Pavlović, J. (2013). Ispoljavanje i podsticanje kreativnosti u osnovnoj školi iz perspektive nastavnika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45(1), 108–130.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y.S. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research, Third Edition* (pp. 1–32). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bognar, L., & Matijević, M. (2002). *Didaktika, 2. promijenjeno izdanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gojkov, G. (2008). *Didaktika darovitih*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”.
- Maksić, S. (2006). *Podsticanje kreativnosti u školi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Maksić, S. (2013). Kako vaspitači i učitelji vide kreativnost: briga za roditelje? U S. Gašić-Pavišić i S. Jošić (ur.): *Kontinuitet inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja u predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi: zbornik rezimea*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja; Sremska Mitrovica: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače i poslovne informatičare.
- Maksić, S. & Pavlović, J. (2009). Ekspertski model za podsticanje kreativnosti u školi. U Đ. Komlenović, D. Malinić & S. Gašić-Pavišić (ur.), *Kvalitet i efikasnost nastave* (str. 281–293). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja & Volgoogradski državni pedagoška univerzitet.
- Maksić, S., & Pavlović, J. (2011). Educational researchers' personal explicit theories on creativity and its development: a qualitative study, *High Ability Studies*, 22(2), 219–231.
- Maksić, S., Pavlović, J. (2013). Nastava koja podržava kreativnost. U Nikolić, R. (ur.), *Nastava i učenje, Kvalitet vaspitno-obrazovnog procesa* (str. 53–64). Užice: Učiteljski fakultet.
- Maksić, S., & Pavlović, J. (2015). Srednja škola kao kontekst za ispoljavanje i razvoj kreativnosti. *Nastava i vaspitanje*, 64(1), 71–86.
- Markić, I. (2014). Didaktička kultura škole i razvoj suradničkih kompetencija učenika u nastavnom procesu. *Školski vjesnik*, 64(4), 627–652.
- Pavlović, J. (2013). Implicitne teorije nastavnika: individualistički koncept i procesne manifestacije kreativnosti u školi. U S. Stojilković & G. Đigić (ur.), *Naučni skup „Darovitost, talentat i kreativnost, Knjiga rezimea* (40). Niš: Filozofski fakultet.
- Pavlović, J., & Maksić, S. (2014a). Uverenja vaspitača o mogućnostima za podsticanje kreativnosti dece u predškolskoj ustanovi. U N. Gutvajn, N. Lalić-Vučetić & D. Stokanić (ur.), *Savremeni pristupi inkluzivnom obrazovanju: zbornik rezimea* (44, 128). Sremska

Mitrovica: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače i poslovne informatičare Sirmijum.

- Pavlović, J., & Maksić, S. (2014b). Implicitne teorije kreativnosti nastavnika osnovne škole: studija slučaja. *Psihologija*, 47(4), 465–483.
- Pavlović, J., Maksić, S., & Bodroža, B. (2013). Implicit Individualism in Teachers' Theories of Creativity: Through the "Four P's" Looking Glass. *International Journal of Creativity and Problem Solving*, 23(1), 39–57.
- Rhodes, M. (1961). An analysis of creativity. *The Phi Delta Kappan*, 42, 305–310.
- Richards, R. (1999). Four P's of creativity. In: M. Runco & S. Pritzker (Eds.), *Encyclopedia of creativity* (pp. 733–742). San Diego, CA: Academic Press.
- Runco, M.A. (1999). Implicit theories. In: M. Runco & S. Pritzker (Eds.), *Encyclopedia of creativity* (pp. 2-30). San Diego, CA: Academic Press.
- Trnavac, N., & Đorđević, J. (2013). *Pedagogija: udžbenik za nastavnike, 13. izdanje*. Beograd: IDP Naučna KMD.
- Zeigler, A., & Phillipson, S.N. (2012). Toward a systematic theory of gifted education. *High Ability Studies*, 23(1), 3–30.

Slavica Maksić and Jelena Pavlović
Institute for Educational Research
Belgrade

CREATIVE PROCESS AND DESIGN OF A SUPPORTING DIDACTIC CULTURE IN KINDERGARDEN AND SCHOOL

The beliefs of preschool and school teachers about creativity manifestation are very important for the treatment of children's creativity in educational institutions. Paper presents results of a research study on preschool and school teachers' beliefs about creativity expression during the period of childhood and adolescence. Comparison of beliefs of preschool teachers, primary school teachers and secondary school teachers revealed that all three groups most frequently perceived creativity manifestation at the age of their students as the creative process. Content analysis of responses that pointed to creativity as the creative process revealed differences in the field of creativity manifestation: creativity was perceived as spontaneous or directed play at the preschool age, while at the primary and secondary schooling periods it was perceived as learning and making friendship with peers. Regardless of age, the creative process was always associated with individual initiative in starting an activity, working autonomously and originally, and expressing and developing personal thinking and activity style. It was concluded that obtained findings represented a developmental notion of creativity, but at the same time they were a confirmation of belief that creativity is a phenomenon with the same underlying essence from the earliest age to the adulthood. Educational implications of this research study for conceiving a didactic culture supporting students' creativity in childhood and adolescence were discussed in the last part of the paper.

Keywords: teachers, beliefs, creativity manifestation, creativity process, didactic culture.